

אנכי אנכי הוא מנחמכם

ספר אבדורהם סדר הפרשיות וההפטרות¹

ואומר במדרש על דרך צחות, כי תקנו לומר בתחילת הפטרות הנחמות "נחמו נחמו עמי" כלומר, שהקב"ה אמר לנביאים: "נחמו נחמו עמי". על זה משיבה כנסת ישראל: "ותאמר ציון עזבני ה'". כלומר, איני מתפייסת מנחמת הנביאים. ואומר ... "עניה סוערה לא נוחמה", כלומר הנביאים חוזרין ואומרים לפני הקב"ה: הנה כנסת ישראל לא נתפייסה בתנחומין שלנו. על זה חוזר הקב"ה ואומר: "אנכי אנכי הוא מנחמכם". ואומר עוד: "רני עקרה לא ילדה" ואומר: "קומי אורי כי בא אורך". על זה משיבה כנסת ישראל: "שוש אשיש בה' ", כלומר, עתה יש לי לשוב ולשמוח "תגל נפשי בא-להי כי הלבישני בגדי ישע וגוי".²

תוספות מסכת מגילה לא ע"ב

דרך הנחמות להיות הולכות ומשובחות יותר ... ולעולם שוש אשיש באתם נצבים דחינו שבת שלפני ר"ה לפי שהוא סוף הנחמות.³

"אנכי אנכי הוא מנחמכם מי את ותיראי מאנוש? מות ומפן אדם חציר ינתן ... התעוררי התעוררי קומי ירושלים אשר שתית מיד ה' את פוס חמתו את קבעת פוס התעלה שתית מצית" (ישעיהו נא יב, יז).⁴

שמות רבה פרשה כט סימן ט

א"ר אבהו בשם ר' יוחנן: כשנתן הקב"ה את התורה, צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו: קדוש קדוש, היס לא נזדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש. ויצא הקול: "אנכי ה' אלהיך". וכן הוא אומר: "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם ... קול גדול ולא יסף" (דברים ה יט) ... כשאדם קורא לחבירו יש לקולו בת קול. והקול שהיה יוצא מפי הקב"ה לא היה לקולו בת קול ...⁵ כשדבר הקב"ה על הר סיני השתיק כל העולם כדי שידעו הבריות שאין חוץ ממנו, ואמר: "אנכי ה' אלהיך". ולעתיד לבא כתיב: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (ישעיהו נא יב).⁶

¹ ר' דוד ב"ר יוסף אבדורהם חי בספרד במאה ה-14. משערים שהיה תלמידו של ר' יעקב בעל הטורים. ספרו המכונה 'ספר אבדורהם' כולל הלכות, מנהגים ופירושים על התפילה וכן גם פירושים ופסקים מאת פוסקים קדומים. נדפס לראשונה בליסבון שבפורטוגל בתקופת גירוש ספרד, ואח"כ פעמים רבות. לאחרונה נדפס בירושלים תשכ"ג [1963] עם תיקונים רבים על-פי הדפוסים הראשונים וכתבי יד. ממהדורה זו ציטטנו.

² אמירה זו של אבדורהם (את המדרש שכפי הנראה עליו הוא מסתמך נשמור לסוף דברינו) שוזרת את שבע הפטרות הנחמה, על פי הפסוק הראשון של כל הפטרה, באופן שיוצר דו-שיח בין הקב"ה לעם ישראל, דרך הנביאים. ולפי זה הנחמות העיקריות הן: הראשונה, הרביעית והשביעית. למספר אי-זוגי יש אמצע. ארבע הוא אמצע של שבע (שניים הוא אמצע של שלוש). הנחמה הרביעית, בפרשתנו, בה הקב"ה פונה לעם בלשון ישירה: אנכי אנכי הוא מנחמכם, עומדת באמצע בין שלוש הראשונות שאינן מרצות את עם ישראל, שכן הנחמה היא באמצעות שליחים, ובין שלוש הבאות בשבתיים מהן יש חזרה על פנייה בגוף ראשון מהקב"ה לעם ישראל ובשביעית יש פיוס והתרצות של העם. מה גורם לנחמה לשנות כיוון עד שהעם בסוף מתרצה? אנכי אנכי הוא מנחמכם – הנחמה הרביעית, האמצעית, שהיא פניה ישירה ובלתי אמצעית? האמנם?

³ אנו רגילים לתקופות מעבר כגון שבעה השבועות של ספירת העומר: מיציאת מצרים למתן תורה (תקופת בין המצרים, תקופות מעבר נוספות?) ואולי לא תמיד שמים לב למעבר זה, שגם הוא בדיוק שבעה שבועות, והוא מעשה ידי אדם והיסטוריה ולא קבוע בתורה ובטבע, ועומד בין חורבן הבית לראש השנה וימי הדין, הרחמים והסליחות וגם חג הסוכות. מאבל לסליחה ופיוס, מנפילה לעמידה.

⁴ הדרשה של אבדורהם המתמקדת בפסוק הראשון של כל הפטרה היא יפה ונאה, אבל לא משקפת בהכרח את הפטרה. אם נקרא את הפטרה שלנו במלואה, נמצא שאין היא מכילה רק מילים יפות והבטחות לעתיד טוב ונשגב, אלא גם סוקרת את העבר, באה חשבון ומזכירה ביטויים ודברים קשים, כגון: "כוס התרעלה", "מי ינוד לך השוד והשבר", "חמת ה' גערת אלהיך" ועוד. אמנם בסוף מופיעים הפסוקים הנפלאים: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע שופעה אמר לציון מלך אלהיך: קול צפצף נשא קול יחדו ירגנו פי עין בעין יראו בשוב ה' ציון ... כי לא יחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הלך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל". אבל אפשר שאזכור העונש והתקופות הקשות, מפי הקב"ה, גם הוא חלק מהנחמה שבסוף מתקבלת. חשבון נפש הוא תנאי לפיוס וסליחה? אך אנו נתמקד, כמדרשו של אבדורהם, בפסוק הראשון ובביטוי הפותח: אנכי אנכי הוא מנחמכם" וננסה למצוא בו פתרונים, בעזרת המדרש, כמובן.

⁵ בקטע שהשמטנו כאן, יש הרחבה של הרעיון של קול שהוא שקט, קול של "אין קול ואין עונה ואין קשב", דרך אזכור והשוואה עם אליהו בהר הכרמל שהתגרה בנביאי הבעל שצעקו: הבעל עננו והיה שם שקט אחד גדול שהוא חלק מהנס שאירע שם, לא פחות מהאש שירדה אח"כ מהשמים. ראה שם. וההמשך לאליהו בהר חורב בו הקב"ה מתגלה ב"קול דממה דקה", מתבקש ביותר (למרות שאינו מוזכר במדרש שם), שהרי אנו עוסקים בהתגלות על הר סיני. ראה דברינו [אליהו בהר חורב](#) בפרשת פנחס.

⁶ בשעת הגאולה והנחמה המלאים ישרור שקט בעולם כבשעת מעמד הר סיני ולקולו של הקב"ה אשר בא לגאול את עם ישראל לא תהיה בת קול. קול נטו ללא הד. ענין זה של השקט שישירור בשעת הגאולה והקול ללא הד, לא הבינונו עד סופו והמאיר עיינינו יבורך (האם הוא מרמז על הגאולה הנסתרת של ימינו?). עכ"פ, עצם הקשר למעמד הר סיני – האנכי הכפול של הגאולה כנגד האנכי היחיד של מעמד הר סיני – מובא במדרשים רבים. ראה, למשל פסיקתא דרב כהנא פסקא יט (המוקדשת כולה לנחמה הרביעית

איכה רבה פרשה א סימן כג

"הָאֵפֶס לְנֶצַח חֶסְדוֹ"⁷ - מהו האפס? אמר ר' ראובן: לשון יוני הוא כמה דאת אמרת: "ואמר אפס" (עמוס ו י).⁸ "גמר אומר לדור ודור" - ר' חנינא בר פפא ור' סימון. רבי חנינא אמר: נגמר אותו דבר שדברתה למשה בסיני: "יוחנתי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" (שמות לג יט). ר' סימון אומר: הא חסילה והא מסכמא, על ידי ירמיה שאמר: "כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים" (ירמיה טז ה) ... א"ר שמואל בר' נחמני: נתחללה אותה שבועה שכת עמנו בחורב ונשתנית הימין.⁹

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה יט סימן [א]

"חרפה שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי" (תהלים סט: כא) - חרפה שחרפו אותנו עמונים ומואבים. את מוצא כיון שגרמו העונות ונכנסו גוים לירושלם, נכנסו עמהם עמונים ומואבים, ונכנסו לבית קודש הקדשים ונטלו את הכרובים ונתנון בכליבת, והיו מחזרים אתם בכל חוצות ירושלם והיו אמרין: לא היו ישראל אומרין שאין אנו עובדין עבודה זרה? ראו מה היו עושים! הד"ה דכתיב: "יען אמר מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית ישראל" (יחזקאל כה ח). ומה הוון אמרין? ווי ווי כולן כחדה. מאותה שעה אמר הקב"ה: "שמעתי חרפת מואב ויגדופי בני עמון אשר חרפו את עמי בני ישראל ויגדילו על גבולם וכי, לכן חי אני נאם י"י צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה" (צפניה ב ט). "ואנושה" - באת עלי מכה גברתנית ומתישת אותי. "ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי" - אמר הקב"ה: "אנכי אנכי הוא מנחמכם".¹⁰

פסיקתא רבתי פרשה לג ד"ה דבר אחר אנכי

דבר אחר: "אנכי אנכי" למה שני פעמים אנכי אנכי? אלא, לפי שבסיני קבלו שני אנכי: "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ ב), "כי אנכי ה' אלהיך אל קנא" (שם שם ד) לפיכך הקב"ה מנחמכם בשני אנכי: "אנכי אנכי הוא מנחמכם".¹¹

שאותה אנו דורשים) סימן ה: "אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא: יב). ר' אבון בשם ריש לקיש: למלך שכעס על מטרונו וטרדה והוציאה מבית פלטיין שלו. לאחר ימים ביקש להחזירה, אמרה: יכפול כתובתי ואחר כך הוא מחזירני. כך אמר הקב"ה לישראל: בניי, בסיני אמרתי לכם פעם אחת אנכי י"י אלהיך (שמות כ ב), ובירושלם לעתיד לבא אני אומר לכם שני פעמים: אנכי אנכי הוא מנחמכם. ובזכות מה? בזכות זה שהכתובה היינו התורה, איננה רק ספר חתום שכתוב בו "אנכי ה' אלהיך", אלא ספר הלכות שעם ישראל נשא איתו וקיים, גם אם לא בשלמות, לאורך השנים, כפי שנראה בהמשך.

⁷ באחד המדרשים הקשים ביותר של החורבן, עובר הדרשן מפסוקי איכה אל פסוקים קשים לא פחות בתהלים פרק עח (ראה כל קבוצת הפרקים שם, עז-עט): "אֲזַכֶּרָה נְגִינָתִי בְלִילָה עִם לִבִּי אֲשִׁיחָה וְיַחְפֹּשׂ רֹחִי: הַלְעוּלְמִים יִזְנַח אֲדָנִי וְלֹא יִסִּיף לְרַצוֹת עוֹד: הָאֵפֶס לְנֶצַח חֶסְדוֹ גִּמְרָ אֶמֶר לְדֹר וָדֹר: הַשְּׂכַח חַנוּת אֵל אִם קָפַץ בְּאֶף רַחֲמָיו סֵלָה: וְאִמֵר חַלוּתִי הִיא שְׁנוֹת יָמִין עֲלִיּוֹן".

⁸ "וַיִּשְׂאוּ דוֹדוֹ וּמִסְרָפוֹ לְהוֹצִיא עֲצָמִים מִן הַבַּיִת וְאָמַר לְאִשְׁרֵי הַבַּיִת הַעוֹד עִמָּךְ וְאָמַר אֵפֶס וְאָמַר הֵס כִּי לֹא לְהַזְכִּיר בְּשֵׁם ה'".
⁹ מדרשים רבים שייכים לקבוצה שלא מהססת "ללכת עד הסוף" ולדבר בגלוי על ניתוק הברית. והדברים רחבים ועמוקים ולא נוכל לדון בהם כאן. ראה דברינו **הנחמה השנייה** בפרשת עקב וכן ניתוק הברית במיוחדים. (נזכיר רק במאמר מוסגר שיסוד הדברים הוא בפסוק מהנביא יחזקאל כ לב: "וְהָעֵלָה עַל רוּחָם הָיָה לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֲבָן). ניתוק הברית בעקבות החורבן, מחייב חידוש הברית בנחמה. "אנכי מנחמכם" חייב ללכת עם חידוש "אנכי ה' אלהיך".

¹⁰ החורבן לא היה רק פיסי, אלא גם חורבן רוחני וחילול שם שמים. אויבי ישראל חושפים את קלונם ברבים ומראים שבכיכול עם ישראל הסתיר עבודה זרה בבית קדשי הקדשים! ראה גם איכה רבה פתיחתא ט. קלון כזה הוא "מכה אנושה" ואינו יכול להישאר ללא מענה. "אנכי אנכי הוא מנחמכם" חייב להכיל מענה לא רק לחורבן הפיסי, אלא גם לחורבן הרוחני ולחילול שם שמים. נחמה אמיתית חייבת איפוא לחזור למעמד הר סיני ולחדש את הברית בין עם ישראל והקב"ה. זאת ועוד, הנחמה איננה רק בחסד ובתגובה לחילול השם שאי אפשר עוד לסובלו, אלא גם בזכות. האויבים שמחרפים את עם ישראל ומציגים את קלונם ברבים, גם דוחים אותם ולא רוצים בקרבתם והכל בשל היותם יהודים ושומרים על התורה, על "אנכי ה' אלהיך", עם כל המצוות אשר באות להפריד בינו ובין הגוים. ראה שוב פסיקתא דרב כהנא יט ב: "את מוצא כיון שגרמו העונות ונכנסו גוים לירושלם, גזרו שבכל מקום שיהו ישראל בורחים יהו מסגירים אותם. בקשו לברוח לדרום ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למזרח ולא הניחו להם ... בקשו לברוח לצפון ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למערב. אמר להם הקב"ה: הא אקשיתון אפיוכו (הקשיתם אפכם). אמרו לפניו: ריבון העולמים, ולא אתה הוא שעשית? מושלו משל למה הדבר דומה? למלך שנשא למטרונו והיה מצוה אותה ואומר לה: אל תשיחי עם שכנותיך ולא תשאלי להן ולא תשאלי מהן. פעם אחת הקניטה אותו וטרדה והוציאה מתוך פלטיין שלו, והיתה מחזרת על בתי שכנותיה ולא היתה אחת מהן מקבלת אותה. אמר לה המלך: הא הקשית אפך. אמרה לו: אדוני המלך ולא אתה הוא שעשית? לא כך היית מצוה עלי ואומר לי אל תשיחי עם שכנותיך ואל תשאלי להן ולא תשאלי מהן? ... הווי, כי אתה עשית.. כך אמרו ישראל לפי הקב"ה: ריבון העולמים, ולא אתה הוא שעשית? ולא כך הכתבתה לנו בתורה, לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (דברים ג א)? אילו נסיבנין מינהין או אנסיבנין להין, היידא מנהין הוות מחמא ברא או ברתא קאים על תרעיה ולא הוה מקבל יתיה? הוי כי אתה עשית. הבאת יום קראת ויהי כמוני - כמוני בצרה ולא כמוני ברווחה. אין מנחם לי - אמר הקב"ה: אנכי אנכי הוא מנחמכם". חובת הקב"ה היא לנחם את העם שמרגע שקבל על עצמו את התורה ב"אנכי ה' אלהיך" ירדה מחיצה בינו ובין אומות העולם. וכבר הארכנו בנושא זה בפרשת מטות שרשי האנטישמיות ובאמרה הידועה: "למה נקרא שמו סיני? שמשם ירדה שנהא לאומות העולם" (שמות רבה ב ד).

¹¹ בתוך עשרת דברות, מדייק פסיקתא רבתי, יש כבר שני "אנכי". לצד "אנכי ה' אלהיך", קיים גם: "כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי". צריכים אנו לשני "אנכי" של ישעיהו ואין הם סתם לשון מליצה וחזיון (ראה דעת מקרא המוזכר בהערה 11 להלן). "אנכי" האחד שיחזור ויחדש את הברית של מעמד הר סיני והשני שיכהה את הקנאה, את האל המקנא. ומי היא שמכהה קנאה זו? האבות והנביאים שבאים מכוחות ומזכירים אותם תדיר.

איכה רבה פתיחתא כד

... באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: ... ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי [לאה] ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קנאת לעי' שאין בה ממש והגלית בני, ונהרגו בחרב, ועשו אויבים בהם כרצונם! מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן.¹²

ויקרא רבה פרשה י סימן ב

"אֶהְבֶּתְּ צֶדֶק וְתִשְׁנָא רְשָׁע עַל פֶּן מְשַׁחֵד אֱלֹהִים אֱלֹהֵיךָ שְׁמֹן שְׁשׁוֹן מִחֲבָרִיךָ" (תהלים מה ח).¹³ ר' עזריה בשם רבי יהודה בר סימון פתר המקרא בישיעה. אמר ישעיה: מטייל הייתי בבית תלמודי ושמעתי קולו של הקב"ה אומר: "את מי אשלח ומי ילך לנו?" (ישעיה ו ח) שלחתי את מיכה והיו מכין אותנו על הלחי ... שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוס ... מעתה "את מי אשלח ומי ילך לנו"? מיד: "ואומר הנני שלחני" (ישעיה שם). א"ל הקב"ה: ישעיה, בני סרבנים הם, טרחנים הם.¹⁴ אם אתה מקבל עליך להתבזות וללקות מבני, אתה הולך בשליחותי. ואם לאו - אין אתה הולך בשליחותי. אמר לו: על מנת כן: "גוי נתתי למכים ולחיי למורטים" (ישעיה נ ו) ואיני כדאי לילך בשליחות אצל בניך.¹⁵

א"ל הקב"ה: ישעיה, "אהבת צדק" - אהבת לצדק את בני, "ותשנא רשע" - ששנאת מלחייבן, "על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחבריך". מהו "מחבריך"? א"ל: חייך, כל הנביאים קבלו נבואות נביא מן נביא "ויאצל מן הרוח אשר עליו" (במדבר יא כה), "ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע" וגוי (מלכים ב ב טו). אבל אתה, מפי הקב"ה: "רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי" (ישעיה סא א). חייך, שכל הנביאים מתנבאים נבואות פשוטות ואת נחמות כפולות: "עורי עוריי", "התעוררי התעוררי", "שוש אשיש", "אנכי אנכי הוא מנחמכם", "נחמו נחמו עמי".¹⁶

פסיקתא דרב כהנא נספחים פרשה ו

אין לך קללה שקלל ישעיה את ישראל שלא חזר וריפא אותה. כגון בתחילה אמר: "הוי גוי חוטא" (ישעיה א ד), ובסוף אמר: "פתחו שערים ויבוא גוי צדיק" (שם כו ב). תחילה אמר: "זרע מרעים בנים משחיתים" (שם א ד), וסוף אמר: "בנים לא ישקרו" (שם סג ח). ולא עוד, אלא שריפא ישעיה מה שקיללו אחרים. ... ירמיה אמר: "בכה תבכה בלילה" (איכה א ב), וישעיה אמר: "בכה לא תבכה חנון יחנך לקול זעקך כשומעתו ענד" (ישעיה ל יט).

¹² לאור מדרש פסיקתא רבתי הקודם, מקבל מדרש ידוע זה, בו רחל היא היחידה מאבות ואמהות האומה שמצליחה לבקש רחמים על עם ישראל שיוצא לגלות (ראה המדרש המלא במקור שם), משמעות חדשה. זו התשובה ל"אל קנא". איך אתה האל יכול לקנא בעבודה זרה - בדבר שאין בו ממש - בעוד שאני, רחל, בשר ודם לא קנאתי בלאה אחותי (ואם כן קנאתי, שהרי כך כתוב בפירוש "ותקנא רחל באחותה" (בראשית ל א), עכ"פ לא הוצאתיה לבושה וחרפה!) ואיך אתה מקנא ומוציא את עמך לחרפה ובושה. ראה (שוב) דברינו [והלוא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא. אך לא רק רחל, גם הנביאים קוראים תיגר על פסוק קשה זה של "אל קנא". הם ששינו דברים קשים שאמר משה רבם באהבתם את עם ישראל. ראה מסכת מכות דף כד עמוד א: "ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו ... משה אמר: "ובגויים ההם לא תרגיע", בא ירמיה ואמר: "הלוך להרגיעו ישראל" ... משה אמר: פוקד עון אבות על בנים, בא יחזקאל וביטלה: הנפש החוטאת היא תמות".

¹³ בימינו מעורר פסוק זה אסוציאציה עם רבי שמעון בר יוחאי, אך זהו קישור מאוחר בהשפעת ספרות הקבלה המאוחרת (בזוהר, נדרש פסוק זה על יעקב אבינו). המדרש מקשר פסוק זה עם דמויות כמו אברהם (בראשית רבה מט), אהרון (ויקרא רבה הנ"ל) ודוד (ילק"ש שמואל רמז ככד). וכן ישעיהו נביא הנחמה הגדול כפי שנראה במדרש זה.

¹⁴ בכך, ממשיך ישעיהו את משה ואהרון. ראה שמות רבה ז ג: "ויצום אל בני ישראל - אמר להם הקב"ה: בני סרבנים הן, רגזנין הן, טרחנין הן. על מנת כן תהיו מקבלין עליכם, שיהיו מקללין אתכם שיהיו מסקלין אתכם באבנים". ראה דברינו בני סרבנים הם במיוחדים. בהדרגה נראה שהנביאים שאותם דוחה כנסת ישראל עפ"י דרשת אבודרהם, הם בסופו של דבר כלי הקיבול והצינור לדבר ה'. הם נושאי הכאב והנחמה.

¹⁵ ראה שם הפסוקים כולם: "ה' נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בפקר בפקר יעיר לי און לשמע פלמודים: ה' פתח לי און ואנכי לא מריתי אחר לא נסוגתי: גוי נתתי למכים ולחיי למרטים פני לא הסתרתני מקלמות וק: וה' יעזר לי על פן לא נקלמתי על פן שמתתי פני פחלמיש ואדע כי לא אבוש". כל זה בישיעהו פרק נ באמצע נבואות הנחמה. פסוקים אלה קראנו דווקא בנחמה השנייה: "ותאמר ציון עזבני ה'" - פרשת עקב. איך זה מסתדר עם דרשת אבודרהם?

¹⁶ כל הנחמות והנבואות מפי הנביאים קבלנום: "כל הנביאים הולכים אצל ירושלים לנחמה" (מדרש זוטא איכה פרשה א). גם כאשר הנביא מברר בלשון של דיבור ישיר בין הקב"ה לעם ישראל אין זה אלא לכבוד הנביא שהוא יודע לסלק עצמו ולעמוד בצד (ויקרא רבה א ה). אז מה המיוחד בדברי ישעיהו? מה עושה אותו למנחם הגדול ולהרגשה שישירות מפי הגבורה אנו שומעים את דבריו וחוזרים בכך למעמד הר סיני בו "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום" (מכות כד ע"א)? התשובה, לכאורה, היא לשונו הפיוטית והמיוחדת של ישעיהו שמסימני ההיכר הבולטים שלה היא החזרה הכפולה: "נחמו, נחמו", "אנכי אנכי" וכו'. ראה מבוא לפירוש דעת מקרא לספר ישעיהו, ח. דרכי לשון ומליצות בספר ישעיהו, עמוד 30. ולשיטתנו, לא רק מליצה ולשון נשגבה כן, אלא לשון כפולה של חידוש הברית ע"י ישעיהו כממשיכו של משה. אגב, שים לב ששלוש מתוך הציטטות הכפולות שהמדרש מביא הן הנחמה הראשונה, הרביעית והשביעית בסדר שבע הנחמות שלנו.

ירמיה אמר: "ודמעתה על לחיה" (איכה שם), וישעיה אמר: "ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים" (ישעיה כה ח) ... ירמיה אמר: "אין לה מנחם מכל אוהביה" (איכה א ב), ישעיה אמר: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (ישעיה נא יב). ירמיה אמר: "והאבדתי מהם קול ששון" (ירמיה כה ז), ישעיה אמר: "שוש אשיש בהי" (ישעיה סא ז).¹⁷

מדרש זוטא - איכה (בובר) פרשה א סימן יד

כתיב נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א) - למה שני פעמים? רבי אומר: לפי שכל מכות שלהן כפולות, שכן ירמיה היה אומר "שבר על שבר נקרא" (ירמיה ד כ), "בכו תבכה בלילה" (איכה א ב), "עיני עיני יורדה מים" (שם שם טז), "חטא חטאה ירושלם" (שם שם ח). וכל כך למה? לפי שחטאו בכפלים, שנאמר: "כי שתיים רעות עשה עמי" (ירמיה ב יג). וכיון שחטאו בכפלים לקו בכפלים, שנאמר: "כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה" (ישעיה מ ב). ולפי שמכותיה כפולות, כך נחמותיה כפולות, שנאמר: "נחמו נחמו עמי" (שם מ א), "עורי עוריי" (שם נב א), "קומי אורי כי בא אורך" (שם ס), "אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך" (שם מג כה), "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (שם נא יב), "אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך" (שם מג כה), "שוש אשיש בהי" (שם סא ז), "סולו סולו" (שם סב ז).¹⁸

מדרש זוטא - איכה (בובר) נוסח ב' פרשה א ד"ה [יח] מי יתנן

... באותה שעה חוזרים ומתכנסין כל הנביאים והולכים אצל ירושלם לנחמה. אמר להם הקב"ה: למי אתם צריכים לנחם תחילה, לי או לה ... אלא אע"פ כן, לכו ופייסוה. מיד מתקבצים כולם והולכים לירושלים. כיון שרואה אותם אומרת להם: לתנחומין שלכם אינני צריכה על צרות שעברו על בני. מיד חוזרים לקב"ה ואומרים לפניו: רבש"ע, אינה מקבלת תנחומין ממנו. והקב"ה אומר להם: אלך אני בעצמי ואפייסנה, לפי שעברתי לה על הדין. כתוב בתורה: "לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך" (דברים טו יט), ובישראל כתיב: "בני בכורי ישראל" (שמות ד כב), ואמרת להם: "הביאו את צואריכם בעול מלך בבל" (ירמיה כז יב). כתיב בתורת: "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ויקרא יט יז), ואני שנאתיה.¹⁹ לכך אני ראוי לפייסה, מיד הלך הקב"ה לפייסה, ואמר לה: כעס זה למה? אמרה לו: רבש"ע, ולא אכעוס שהגליתני לבין אומות העולם, וקללתני קללות רעות ונהפכו פני כשולי קדירה, ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול והקדוש? אמר לה: כנגד זכות שעשית לי, כך יש לך חובה. למה כעסתי עליך? לפי שעברת על תורתך ... כתבתי: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" (בראשית ט ו), ואתה כתבת: "אנשי רכיל היו בך למען שפך דם (יחזקאל כב ט), כתיב: "לא תרצח לא תנאף לא תגנוב" (שמות כ יב), ואתה כתבת: "אלה וכחש רצוח וגנוב ונאוף" (הושע ד ב). אמרה לפניו: רבש"ע, כיון שהגליתני לבין אומות העולם בדין הוא שלא אשמור מצותיך, ואעפ"כ קיימתי מצותיך. אמר לה: בתי, הגיע זמנך ליגאל. מיד אומרת: איני מתנחמת עד שתראה לי נקמה מאותם רשעים שצערוני וחרפו את שמך הגדול ...²⁰

¹⁷ ובאיכה רבה פרשה א סימן כג הוא מדגיש את הסדר ההיסטורי. ישעיהו המנחם בא לפני ירמיהו נביא החורבן. ישעיהו הקדים תרופה למכה: "את מוצא שכל נבואות קשות שנתנבא ירמיהו על ישראל הקדים ישעיהו ורפאן. ירמיה אמר: איכה ישבה בדד, ישעיה אמר: ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה (ישעיה מט כא). ירמיה אמר: בכה תבכה בלילה, ישעיה אמר: בכה לא תבכה חנון יחנך (ישעיהו ל ט). ירמיה אמר: פרשה ציון בידיה אין מנחם לה, ישעיה אמר: אנכי אנכי הוא מנחמכם. ירמיה אמר: צדיק הוא ה', ישעיה אמר: ועמך כלם צדיקים (ישעיהו ס כא). ירמיה אמר: קראתי למאהבי, ישעיה אמר: וקראת ישועה חומותיך (שם שם יח)". וביתר פירוט לגבי הפסוק "אין מנחם לה" המועמד מול "אנכי אנכי הוא מנחמכם", ראה איכה רבה א כו איך ניתן לדרוש גם אותו בלשון נחמה ותקווה, אך זאת, לא מירמיהו אלא מישעיהו: "אין לה מנחם - א"ר לוי: כל מקום שנאמר "אין" - הוה לה. ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית י"א), והוה לה שנאמר: וה' פקד את שרה (בראשית כ"א), ודכוותיה, ולחנה אין ילדים (שמואל א א), והוה לה, שנא' (שם/שמואל א' ב') כי פקד ה' את חנה, ודכוותיה (ירמיה ל') ציון היא דורש אין לה, והוה לה, שנא' (ישעיה נ"ט) ובא לציון גואל, אף כן את אומר אין לה מנחם, והוה לה, שנא' (שם/ישעיהו/נ"א) אנכי אנכי הוא מנחמכם". אפשר היה למצוא פסוקים גם בירמיהו של היפוך מ"אין" ליש (הוה לה) ומחורבן לנחמה ותקווה. ראה למשל, בנושא ישיש ומשוש חתן וכלה, ירמיהו לג יא מול ירמיהו כה י, טז ט, ז לד. אבל הדרשן מבקש להעמיד מול ירמיהו את ישעיהו.

¹⁸ מדרש זה מגדיל לעשות ו"מוסיף שמן למדורה" (מה מקור הביטוי?). נבואות ישעיהו הן "נבואות כפולות" של נחמה, וזה מייחד את הפטרות הנחמה שכולן משלו, ואילו נבואות ירמיהו מאופיינות בלשון כפולה של חטא וחורבן! אפילו ההכרה שמספיק, שירושלים כבר לקתה בכפליים, באה מישעיהו ולא מירמיהו: "כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה" (ישעיה מ ב). כל הכעס הזה על ירמיהו! ראה שוב דברינו בפרשת עקב הנחמה השנייה: ותאמר ציון עזבני ה'. וראה כמו כן דברינו זכרונות בראש השנה בו הראינו איך נסגר המעגל עם ירמיהו שפסוקי הזכרונות לקוחים מספרו: "זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מידי דברי בו זכור אזכרנו עוד" וכו'. ירמיהו זכה ב"נחמה השמינית" הפותחת את השנה החדשה.

¹⁹ המדרש (בנוסח שבידניו) לא מביא כאן פסוק כמקור לשנאת הקב"ה את עם ישראל ברגע הזעם והתוכחה, אז אנו נשלים: "הִתְהַלֵּךְ לִי נִחְלָתִי כְּאִרְיָה בְּעֵר נִתְּנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל פֶּן שְׁנֵאתֶיהָ" (ירמיהו יב ח). שוב ירמיהו!

²⁰ סוף דבר הכל נשמע, נראה שזהו המדרש שעליו מסתמך אבודרהם. הוא רכך אותו ובמקור הדברים קשים וכלל לא פשוטים. תנאי לחידוש הברית הוא ליבון דברים יסודי במשולש: הקב"ה, ישראל ואומות העולם. ונסיים, בכ"ז במדרש של תקווה המקשר אותנו לימי הרחמים והסליחות שאחר כותלנו. פסיקתא דרב כהנא פרשה יט סימן ג: "א"ר שמואל: דרכו של אב לרחם - כרחם אב על בנים" (תהלים קג יג). ודרכה של אם לנחם - "כאיש אשר אמו תנחמנו" (ישעיהו סו ג). אמר הקב"ה: אנה עביד דיאבא אנה עבד

שבת שלום
מחלקי המים